
Бошко СУВАЈЦИЋ

ПОГОВОР

У 45. свесци едиције Савремена српска драма налазе се остварења четири значајна савремена српска драмска писца. Назире се заједничка тематско-сижејна нит. Две драме тематизују историјско време конституисања југословенске заједнице док преостале две говоре о времену пропадања традиционалних вредности у српском транзицијском друштву насталом на рушевинама те исте заједнице. Почетак и крај једне антибајке. Трагичан биланс епохе.

О Југославији се горко расправља како у тексту крлежијански оркестриране драме Божидара Зечевића о последњим данима Аустро-угарске царевине и блатњавим рововима Паноније, тако и у драми која симболички проблематизује трагични свршетак живота и владавине кнеза Михаила из аспекта његовог утопијског пројекта велике југословенске заједнице. Државе која ће се, створена у крви просвећених апсолутиста, распасти у апсолутизму непросвећених примитиваца.

Драма *Смрт на излећу (Трагедија кнеза Михаила од Србије)* Миладина Шеварлића прати судбину просвећеног српског кнеза и реформатора Михаила Обреновића. Владара који се, по „милости Божјој“ и „по вољи народној“, у два наврата нашао на челу српске државе. Историја бележи да се после Првог намесништва (1839-1840) кнез Михаило први пут успео на власт да би је две године касније, у „Вучићевој буни“, изгубио. Изгнанство је млади кнез провео изображавајући се у просвећеној „Јевропи“. Искуства из револуционарне 1848. го-

дине пресудно су утицала на његова потоња просветитељска и реформска прегнућа.

Испреплетен са општим, националним планом, у драми се прати и Михаилов приватни живот, његов неуспео брак са мађарском племкињом Јулијом Хуњади-Зичи, чија је судбина била трагична колико и Михаилова, као и кнежева неприлична веридба са сестричином Катарином, која га није волела и коју у Србији нису волели. Посебно се у драми издваја демонски лик Михаилове бескрупулозне сестре од стрица, Анке Константиновић, која не преза ни од чега, па ни од подвођења рођене ћерке како би се домогла власти и утицаја на двору.

Од историјских чињеница, у драми су присутни и главни актери три владе које је Михаило променио за време свог другог управљања Србијом (1860-1868). То су Никола Христић, Илија Гарашанин, као и Миливоје Петровић Блазнавац, министар војни. Дворску амосферу, друштвене и културне прилике у обреновићевској Србији убедљиво дочаравају Анастас Јовановић, управитељ двора и први српски фотограф, као и др Карол Пацек, дворски лекар. Један ће стетоскопом медицине, други пак сочивом фотоапарата убедљиво овековечити најдраматичније тренутке у животу и смрт Михаила Обреновића.

Дипломатски кор у Београду, сачињен од представника великих сила, Аустрије, Турске, Русије и Енглеске, по изразито (не)дипломатским манирима и циничноме макијавелизму може се упоредити са актуелном праксом „слоновске дипломатије“ у Београду. Посебно се по политичком безобразлуку и дипломатском марифетлуку издваја аустријски конзул. У контексту политичких игара великих сила кнез Михаило ће остварити највећи политички и дипломатски успех, одлазак турских јединица из српских градова-тврђава у априлу 1867. У крајњој консеквенци, ове политичке смицалице и интриге ће и довести до кнежеве трагичне погибије у Кошутњаку.

Одлично је угођен у драматуршком смислу почетни замајац радње – тренутак Милошевог повратка у Србију, посебно у светлу савета које остарели владар своје наивном и југословенством задојеном сину даје о приликама у Србији:

- „МИЛОШ: Чувај се...Србија је ово!
- МИХАИЛО: Кога да се чувам? Ја никоме у Србији нисам зло учинио.
- МИЛОШ: Ти ниси. Али, ја јесам!
(Пауза)
Сушај, магарче! Није ти ово твоја Јевропа. Не веруј никоме – мој ти је аманет.
(Пауза)
- МИХАИЛО: Никоме?
- МИЛОШ: (Гледа ља дуго, љраво у очи)
Никоме.
(Пауза)
Калпак!
- Ђишка љриљрчи шкрињи, вади калљак, додаје ља Ђивку који ља мало брише рукавом, ља ља љриноси кнезу, клањајући се. Милош нервозно зђраби калљак и наључе ља на љлаву.*
- МИЛОШ: Жига ме, опет... У мајчину!
- Одлази до „ођледала“. Посмаљра се. Намешља калљак, засуче брк, намешља сабљу. Сви чекају, у љобожној љиљини.*
- МИЛОШ: (И даље се ођледајући)
А, Јулија?
- МИХАИЛО: (После љаузе)
Па...
- МИЛОШ: (Окрене се од „ођледала“)
Зашто није са тобом у Србију дошла?
- МИХАИЛО: Да јој, прво, мало двор наместим. Она је навикла...
- МИЛОШ Бог нека ти буде у помоћи! Теби ће Јевропа главе доћи. Сада си у Србију дошао и у Србији ћеш остати! Пази се, Мијаило...
- МИХАИЛО Бабо! Ваша Светлости! И Србија мора постати Европа!
- МИЛОШ: Постаће, мој курац!
- МИХАИЛО: Ми морамо балканске народе подићи! Морамо створити слободну, велику, просвећену...

МИЛОШ: Доста, магарче! Немам времена с тобом да га губим. Чуваћеш ово мало Србије, ако мозга у глави имаш! Жену доведи! Наследника прави! Знаш, ваљда, како се то ради.

Михаило ђледа у земљу и ћути. Ђишка и Ђивко се кришом смејуље. Улази Анастџас Јовановић, клања се.

АНАСТАС: Господару, стигли Илија Гарашанин и Никола Христић.

МИЛОШ: Дотрчали, велиш Анастасе, чиниш волико, а?

АНАСТАС: Јесте! Дотрчали, господару.

МИЛОШ: Е, па... Нека уђу! Ти сачекај пашу београдског и конзуле, руског и аустријског, па и њих уведи. Сад ће да дотрче и они, да виде чудо невиђено: старог Коџа Милоша, како се, после двадесет година, на ново на власт пење.“

Убедљивом представљању харизматичног, генијалног и злочиначког Милошевог лика допринеле су снажне епизодне улоге, пре свега ликови његових телохранитеља и егзекутора. Ђишка и Ђивко, односно Мишка и Живко, како их на крају драме наратор изобличава, представљају отелотворење Милошеве наваде да се спрда са свим и свачим у своме и пре свега у туђим животима. У њиховом лику као да су пресликани они страшни крволоци Милошеве епохе, који су кажњавали, мучили и убијали у Милошево име и за Милоша, али и за свој ђеф, од Марка Штитарца до Ђорђија Поповића Ђелеша, Грка, о коме је Вук оставио карактеристичну белешку: „Ђелеш је био прави гад на очи: мален, а дебео, дугачки уста, и прем да му је било око 40 година, није имао ни браде ни бркова, ни обрва ни трепавица, нити и једне длаке косе на глави; а колико му је год тело било гадно, душа му је још гаднија била; лажа, варалица, опадник, подсмејач, кривоклетник, једном речи рећи, никакав човек.“

Горостасници, Ђишка и Ђивко су људи дела, а не речи. Као митски диоскури, они су у животу и у злочину браћа. Они су једно оруђе у рукама немилосрдне воље која је изнад њих. Једна мисао, једна идеја. Смрћу кнеза Милоша, и нестанком његових злочиначких аранжмана, Ђишка и Ђивко неће не-

стати. Напротив, они ће се у савременом српском друштву само мултипликовати. Пандан Милошевим телохранитељима биће српски завереници који ће у Кошутњаку убити кнеза Михаила, у трилер сцени која је представљена на репризирина ефектном филмском техником.

Саму мотивацију атентата писац нам представља посве цилично. Михаилова се смрт тако показује једнако бесмисленом колико и његов живот, протраћен на идеју о великој државној заједници, у којој ће бити смештени сви Срби на овим просторима, о Југославији.

И поред тога што говори о историјским догађајима у 19. веку, Шеварлићева се драма у првом реду обраћа савременом читаоцу. Историјска драма је онолико актуелна колико је у дослуху са друштвеном и политичком климом савременог тренутка. Историјска драма је отуда вишеструки изазов. А Шеварлић као драмски писац воли изазове. Тако је, у предвечерје страшних ратова на подручју бивше Југославије, смишљено конциповао своју косовску трилогију, у којој је тематизовао трагичну судбину српског национа испитујући механизме и модусе пропадања српског царства/ заједничке државе. Сада, у времену у коме се распад већ одиграо, дакле у времену *последица*, Шеварлић пише о *узроцима* – рађању државног пројекта који ће довести српски народ на руб биолошке егзистенције.

Композициони оквир са убиством кнеза Михаила у Кошутњаку, који се понавља на почетку и на крају дела, ефектно означава драму као место где, поред текста, станује и позориште. Судбина кнеза Михаила се одвија као предсмртна рекапитулација, као поглед уназад, филм који се одвија у тренутку умирања, при чему и догађаји и ствари подлежу симболичком ревалоризовању. То је истакнуто и у прецизним пишчевим упутствима на почетку текста. Гомилање декора на сцени имаће ефектну позоришну и скривену симболичку функцију. Док се смисао Михаиловог живота лишава садржаја, простор се пуни. Ликови постају све огољенији у мери у којој се простор пуни сценским реквизитима. Или, како би то писац рекао: „Будући да драма представља предсмртну река-

питулацију Михаилове судбине – нагомилане назнаке амбијената, у којима су се одвијале кључне ситуације, представљаће – на крају – симболичну целину његовог живота, обухваћену једним, синоптичким, погледом.“

Основне вредности Шеварлићеве трагедије о кнезу Михаилу не почивају у сфери политике и идеологије, већ пре свега у драматуршким решењима, складној композицији драме, убедљивости ликова, избрушености реплика. Већ сам поднаслов драме, „трагедија кнеза Михаила од Србије“, усмериће нас на класичну античку драматургију и универзалну историју светског духа. Писац поднасловом успоставља ненаметљиву паралелу између значењског хоризонта драме која је пред нама и текста своје историјске драме *Змај од Србије*, која тематизује трагичну судбину другог великог српског реформатора, деспота Стефана Лазаревића. Изоморфизам у равни трагичне судбине најзначајнијих српских просвећених владара као да не оставља простора за оптимизам. Тако, дакле, завршавају реформатори у Србији. Уосталом, није узалуд штампа у Француској вест о смрти кнеза Михаила дочекала насловом: „Умро је балкански Хамлет!“

И драма *1918*. Божидара Зечевића, замишљена као први део драмског триптихона *Југословенска џирилоџија*, обухватно сагледава догађаје у освит стварања нове вишенационалне заједнице. У широко заснованој лепези догађаја. Зечевић крлежијански представља фреску ратних збивања у контексту голготе Првог светског рата. Попут Крлежиног другог драмског циклуса (*У лоџору*, *Вучјак*, *Голгоџа*), и овде се радња одиграва „у непосредној близини фронта и ватрених линија, у тутњави топова из даљине (...) кад су људи опасно, пасји, управо грозничаво узнемирени и напети“ (Ш. Вучетић).

Од пролога, који се отвара у панонском блату и у магли, радња ће се континуирано наставити у загушљивом ратном амбијенту, који прати напредовање српске војске, у шлемовима и пуној ратној спреми.

Смештена у панонске равнице, у блато и маглу који асоцирају на ратне походе Вука Исаковича у *Сеобама* Милоша Црњанског, драма прати неколико паралелних линија радње,

које се стичу у завршну трагедију српског капетана Здравка Лукића из Шапца.

Једна од основних вредности Зечевићеве драме је пластично представљање атмосфере страдања, голготе и историјске наивности српског народа. Ликови су типови, али убедљиви и добро угођени. Тађа је ратни профитер и конвертит, прилагодљив на сваку животну ситуацију и недаћу:

ТАЂА: Ааа, остави молим те. Рат је. Прави рат, Луција, од меса и црева и то рат који смо изгубили. И твом старцу сам говорио “бјежите Петре, неће вас спасти ни презиме ни икона Светог Саве, за њих сте само мађарон, унионист, издајник... Они само што нису овде. Претходнице су им већ на коси. И што ћу сад с тобом?”

Здравко Лукић, с друге стране, частан је и честит човек, беспорочан, „прави учитељац“. Храбар војник који ће само једном, пред женском лепотом и заманношћу бордела, забравити на своју дужност, и то ће бити довољно да проузрокује трагедију. У времену која распаљује зверске нагоне, елементарност, првотност, у афективним стањима и ратној психози, сви се показују онаквима какви јесу. Тађа као хуља и лицемер, који ће се приклонити победничкој српској војсци чим се за то створе услови, човек без части и образа, Лукић као губитник, јер у поквареном и злом свету част и честитост немају прођу. И ето, са њима правимо Југославију, као да сугерише драмски текст.

Пуковник је заступник војничког принципа и части, динамичког начела које покреће радњу и спаја почетак и крај текста. Можда је због тога представљен само са војничким чином, без имена. Он је пример официра који разуме свој посао, који воли своје подређене и стара се о њима:

ПУКОВНИК: У среду дошла мађарска депутација, гроф Карољи и још један, не знам како се зваше. Усрали се од страха, а народ их дочекао са аплаузом, па код “Српске круне”. Краљ и Пашић ни абера, ал’ да видиш Депереа, сунце му француско, приби их већ сутрадан под петролејкама у Позоришној, одмах испод споменика. Грофовима се тресу гаће а он ни пет ни шест него “Vous etes tombés si bas?” –

“Зар сте тако ниско пали?” – “Ви сте ишли заједно с Немцима, па ћете са њима и испаштати. Мађарска мора платити” или већ тако некако, причао ми Милевић Ено их још преговарају. Нема бато. Примирје ће да буде кад каже Бојовић. А дотле има да их вијамо по блату. Запали!

Политика српске команде је да се Срби и Хрвати, који су били у служби францозефинске монархије, пуштају одмах или примају у победничку војску. Војску која поштује све принципе ратовања:

ПУКОВНИК: И да ми пазиш. По преласку Дунава ступамо на аустромађарско. Сад да им је јасно чија нана црну вуну преде. Само, опрезно. Ово му дође као непријатељска просторија. Око заробљеника: Србе, Хрвате и остале пуштај одмах или примај у јединицу. Швабе и Мађаре на бројно стање и под стражу док ти не јавим. Води рачуна да не буде пљачке и слично. Не треба нам то. Французи су два дана иза нас – *aves vu, parle vu* – следовање од јуче нисам делио. То ти је, па ти види.

Као контрапункт екстеријеру у коме се мешају магла и блато, груби војнички гласови, густа испарења крви и оштар мирис зноја, радња ће се преместити у удобан, мада неукусно намештен топао ентеријер бивше официрске мењаже у хонведском редуту. У прашини, брокату и обилној позлати, са пијанином и неизоставном сликом Његовог Царског и Краљевског Величанства Карла у природној величини, соба је легло топлине и изобиља, женске путености и обиља чула. Унутра ће се стећи избегле грофице, из старе српске породице Чарнојевића, што им није помогло да не постану погорелци и страдалници, пољске и мађарске курве, хрватски официри и ратни лиферанти. У овом ентеријеру ће се одиграти и мала лична драма капетана Лукића који, засењен топлином и заманношћу овог света, губи на кратко моћ војничког расуђивања и трезвеност, а недуго затим и живот.

Уз евокацију, или посвету позоришном комаду Светислава Торњанског, драма одаје позоришног znalца, који вешто упилиће историјске нити у колоплет живих, потресних и узбуд-

љивих људских личних судбина, на фону широке историјске фреске смењивања епоха, пропасти Аустро-Угарске монархије и стварања Југославије. Пластично је ова историјска фреска дочарана ликовима Срба, Хрвата и Мађара, каплара и поручника добровољаца, очева и синова који се затичу на супротним ратним странама, мађарских хонведа, курви и грофица, хуља и часника. Одличан увод у драмски триптихон који нестрпљиво ишчекујемо од овог писца.

Драма *Дуџа ноћ њод орахом* Стамена Миловановића бави се временом садашњим, и селом које је највећи губитник српске капиталистичке транзиције, ма шта то значило. Заснована на новелистичком заплету, о човеку који шаље писма о сопственој смрти како би дозвоао на сахрану одрођене и у градској вреви изгубљене чланове најближе породице, на заједничко бдење, драма почива на богатој литерарној традицији. Познати шекспировски мотив о човеку који носи писмо о свом смакнућу у српској усменој прози заступљен је у више верзија (новеле типа *Драђокуј*, *Госјодар и слуџа* и сл.).

Писац поштује драмске принципе јединства радње, времена и места. Драма се одвија током једне дуге ноћи на сеоском старачком газдинству. Стамен Миловановић мајсторски гради радњу. У опису ликова посебно се издвајају Живана и Вукоје, али и њихова деца, који су, свако на свој начин, без обзира на факултетске дипломе или завршене занате, изгубљени у времену транзиције, отуђени између себе и у односу према другима, неспособни да успоставе истински људски контакт и изграде функционални вредносни систем у савременом српском друштву.

Вукоје и Живана су представници генерације која је стицала марљивим радом, која се кућила, која је знала за ред и за поредак, која се својски мучила како би васпитала децу и извела их на пут. Домаћини и људи од реда, када су свој људски и породични дуг измирили, они су се нашли у ситуацији у којој се налази готово свако друго сеоско домаћинство у Србији. Заборављени од свих, у немогућности да више обделавају свакодневне сељачке послове, у селима која одумиру, међу вредностима које одумиру, у земљи која одумиру.

Опustoшена, као после неке велике епидемије, оужена, а да нико не зна како се то ни где се то вирус пропасти запатио, осакаћена у своме најздравијем ткиву, сељачка Србија тако, пред равнодушним погледом политичке и интелектуалне елите, умире. Заостала, понижена, уморна, обљезљуђена. Нити има чему, нити има коме да се нада.

Атмосфера расула и пропасти изврсно је представљена у тексту Стамена Миловановића. Реч је о драми која плени, како карактеризацијом ликова, тако и мајсторским заплетом, атмосфером, дијалозима. Вредност ове драме почива како у ономе што је изречено тако и у ономе што је прећутано. Што је тешко, суморно, неизговориво, садржано у погледима, гестовима, слутњи.

Вукојеви и Живанини синови су представници средње генерације. Социјално и статусно јасно издиференцирани, као аутомеханичар без посла и доктор, Радиша и Слободан су једнако несрећни и неуспешни у настојањима да одрже на окупу своје породице, да искажу своје професионалне квалитете, да се остваре као људи у светлу традиционалних вредности на којима су васпитавани. Парадоксално, Радиша и Слободан су добри људи, спречени да своју доброту испоље у систему који их меље, у животу који „не живе већ трпе“, међу људима који их не разумеју.

Женски ликови, Петра, Бранка и Милица, још су трагичније, свака на свој начин. Охола и надобудна, професорка Универзитета, Петра ће бити једнако неостварена колико и припроста Бранка или добродушна Милица. Бошко, алкохоличар и разочарани комуниста, паметан је колико и несрећан. У његовим полемикама о комунизму као да се, посве ненаметљиво, развија теза о узроцима ове страшне катаклизме која је захватила српски народ. Чини се, уопште узев, да су интелектуалци, у овом тексту, као и у животу, прошли најгоре. Знање, које они поседују, као да никоме више није потребно. Лабилни, нејаки и поводљиви, једино што им остаје то је иронија, као оружје немоћних.

Клинци, представници најмлађе генерације, као да су преликани из живота. Језик којим они говоре јесте језик де-

струкције и аутодеструкције. Гледајући драму одраслих, огу- глали на патњу и сузе, они се бране цинизмом, сленгом, пре- зиром. Испод свих тих одбрамбених радњи ми назиремо чи- сту, неискварену децу која у данашњој Србији немају никакве шансе за нормални развој. Најбоље чему могу да се надају, ако избегну улицу, насиље и дрогу, јесте да постану налик својим родитељима. Дакле, очајни, несрећни и промашени људи.

Додатну вредност овом тексту пружа изврсно познавање српске традиционалне културе, архаична обредно-симболи- чка матрица на коју је положен драмски текст, од предања о лапоту до високе обредне симболике два ораха-наследника лозе, под којима се породична драма и одиграва. Уз упечат- љиву епизодну ролу локалног свештеника, посебан квалитет тексту даје језгровит, сочан језик који плени архаичном па- тином и лесичким изобиљем. Наравно, код представника нај- млађе генерације, лексички и фразеолошки фонд ће бити све- ден на најмању могућу меру. Увођење полиглосије, интерфе- рирање српског, енглеског и француског језика, неће бити у функцији заговарања демократске толеранције и мултикул- туралности већ пластичног дочаравања немогућности оства- ривања истинске људске комуникације у драми.

У представљању окупљања једне српске породице састав- љене из представника неколико генерација, у ноћном бдењу око (замишљеног) одра, које се претвара у истинско бдење над промашеним животима и неискоришћеним судбинама, Стамен Миловановић демонстрира знатно литерарно, јези- чко и драматурско умеће. Писана живо, реалистичким сти- лом, са смислом за детаљ и реплику, драма је актуелна, кри- тички интонирана, високих литерарних вредности. Отуда је посве схватљиво зашто је један овакав текст добио другу на- граду на Стеријином позорју. Али је посве несхватљиво за- што један овакав драмски текст још није извођен нигде у Србији, па ни у Нишу у коме Миловановић живи. Имати овак- вог драмског писца, а игнорисати његове комаде, и њега самог, то ваљда може само у Србији. Оваквој какву нам Стамен Миловановић представља.

И фарса Милисав Миленковића *Лов на њрејелице* тематизује српско село и актуелну свакодневицу Србије. Фарса и фантазмагорија, историјски трактат и поетска студија, драма пружа обиље ликова-симбола који, у непрестаном дијалогу са собом, са другим ликовима и са читаоцем, преиспитују основна психолошка стања, емотивна расположења и националну температуру Србије, ситне издаје, подлости, буне, изневерене слутње и надања. Поетска студија о одрастању (ДЕЧАК: Бојим се своје слабости, свога страха се бојим; ДЕВОЈЧИЦА: Ти се бојиш самога себе, своје сенке, одјека твога гласа), нихилистички трактат о власти (КМЕТ: Не бојиш се власти, не бојиш се бога; ПОЉАК: Власт ми је брат а бог ми није ништа), легендарна прича о божанству које је скривено у лику случајног путника, божјака, скитнице (ПРОСЈАК: Ја сам онај кога не очекујете, кога нисте звали, нити му се радујете), сатира о потказивању и лажисаханству (ДОУШНИК: Знам ја много. Више од онога што смем теби да кажем), политичка пашквила о систему државне управе (ДОБОШАР: Какво је стање међу народом. Је л мржња спрема власти велика. Има ли добрих вести.), етнолошка расправа о мржњи народа спрема власти и власти спрема народа (МЛАДИЋ: Ми те не мрзимо. СТАРАЦ: Ми те само не волимо. МЛАДИЋ: Мрзимо власт коју ти надносиш над нас.), драма Миленка Милисављевића је и филозофски, и драмски, и поетски текст. Она је фарса и фантазмагорија. Показује бесмисао живота у данашњој Србији, и живописну галерију њених типова. У којој се стичу путници без пута, просјаци без милостиње, кметови без народа, народ без вере, вера без бога, сељаци без земље, земља без сокова, судови без суда. У којој сви ми живимо.

Храбра и зрела уметничка остварења, четири драме које су пред читаоцем ове књиге неће му пружити утеху, али ће му понудити наду. Неће му показати пут, али ће му сугерисати да настави путовање. Неће решити нагомилане друштвене и социјалне проблеме, али ће указати на њих. Неће се ухватити у коштац са историјом, али ће је пажљиво и брижно тумачити. Неће улепшати ни српску прошлост ни српску свакодневицу, али ће истински волети Србију. Па зар од њих треба очекивати још нешто?!